

цессе перевода переводчик реализует избранный прототип конечного текста, оценивая при этом удельный вес его детерминантов.

В этом отношении от схемы К.Райс выгодно отличается схема, разработанная Ю.В.Ванниковым и положенная им в основу ориентированной на перевод типологии текстов [3, 56]. Эта схема основана на 14 главных типологизирующих признаках, обобщающих существенные с точки зрения переводческой практики свойства текста: 1) лингвистическая организованность, 2) функциональный стиль, 3) функциональный подстиль, 4) речевой модус, 5) доминирующее логическое содержание, 6) предметное (тематическое) содержание, 7) форма речевой презентации 8) жанровая дифференциация 9) информационная первичность – непервичность 10) экспрессивно-стилистическая отмеченность 11) основные прагматические функции 12) конкретные целевые установки 13) типы адекватности текста 14) типы адекватности перевода.

К лингвистической организованности относится противопоставление текстов с жесткой структурой (например, научно-технических) и с мягкой структурой (например, художественных). Этот признак учитывает также степень связности текста. Функциональные стили выделяются в зависимости от сферы общения (научно-технический, социально-деловой и др.)

Под стили более отчетливо противопоставлены коммуникативным установкам и прагматическим функциям (например, подстиль технических текстов внутри научно-технического стиля). Речевой модус – это способ изложения, характерный для текста (экспликативный, дескриптивный и т.п.). К доминирующему логическому содержанию относятся: тип рассуждения (например, цепочка умозаключений), тип доказательства (по существу, по аналогии, от противного и т.п.) смысловая структура вывода, различные виды определений. Предметное содержание научного текста строится на основе классификации наук (философские, естественные и технические, социальные). Форма презентации тесно

связана с функциональными подстилями и жанрами (устный текст, письменный текст). Каждый функциональный подстиль характеризуется жанровой дифференциацией (жанры учебного подстиля – учебник, учебное пособие, лекция). Информационно-первичные тексты включают монографию, статью, диссертацию и др., а информационно-вторичные – реферат, аннотацию, перевод, рецензию. По признаку экспрессивно-стилистической отмеченности тексты делятся на стилистически отмеченные и стилистически не отмеченные.

Главные прагматические функции лежат в основе изначальной ориентации текстов на носителей исходного языка или носителей языка перевода, а конкретные функции – в основе выделения информирующих, предписывающих, ориентирующих и систематизирующих текстов. Наконец, адекватность текста определяется по его соответствию коммуникативной установке.

Макалада қазіргі тіл білімінің ілкі жетістіктерінің бірі саналып отырған - тың сала мәтін лингвистикасының мәселелері сөз болады. Аударма теориясындағы мәтін мәселесінің орны анықталып, мәтін лингвистикасы мен аударма теориясының ара байланысын ашуға талпыныс жасалған, мәтін жанрлары, түрлері, мән-маңызы мен ерекшеліктері айқындалған.

1. Диброва Е.И. Коммуникативно-когнитивная модель текстопорождения // Семантика языковых единиц. Доклады 5 международной конференции. М.: 1996.

2. Николаева Т.М. Лингвистика текста: современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике. М., Прогресс 1978 Вып. 8 Лингвистика текста.

3. Ванников Ю.В. Типы текстов и их научно-технические особенности. М., 1985

4. Nida E.A. Taber C. The theory and practice of translation. Leiden, 1969

5. Stolze R. Grundlagen der Textübersetzung. Heidelberg, 1982

6. Дридзе Т.М. Язык информации и язык реципиента как факторы информативности. – В кн.: Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики. М., 1972

7. Миньяр-Белоручев «Теория и практика перевода» М., 2002

8. Черняховская Л.А. Перевод и смысловая структура. М., Международные отношения 1976.

9. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., Наука 1981.

10. Долинин К.А. Стилистика французского языка. Л., Просвещение, 1978

Х. М. Жоқанасова

БҰҒЫ-МАРАЛҒА ҚАТЫСТЫ ӨСІМДІК АТАУЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКА-ГРАММАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Адамзат тіршілігінде өсімдіктер дүниесінің маңызы өте зор. Ерте кезден бастап-ақ ата-бабаларымыз өсімдіктерді зерттеп, танып-біліп, ат қойып, олардың жеміс-жидектерін, дәндерін азыққа, ал жапырағын, сабағын, гүлі мен тамырларын дәрі-

дәрмекке, тері илеуге, бояу дайындауға пайдаланып келген.

Жер беті өсімдіктер дүниесіне өте бай. Дүние жүзінде олардың 500 мыңдай түрі өседі. Адам соның жартысына жуығын пайдаланады. Республика ға-

лымдарының мәліметтеріне қарағанда қазақ жерінде өсімдіктердің 6 мыңнан астам түрі өседі. Өсімдік атауларын зерттеуші Б.Қалиев үш мыңдай өсімдік атауларын жинастырып, зерттеген. Ғалым олардың ішіндегі 2800-і нағыз халықтық атаулар дейді [1;28].

Өсімдік атаулары тілімізде кең қолданылып, тиісті грамматикалық формалармен түрленіп, әр түрлі сөздермен тіркесе келіп, сан қилы мағыналар туғызады. Олардың ең көбі – екі сөздің бірігуі арқылы жасалған атаулар. Бұл өте кең тараған, аса өнімді тәсіл. Сондықтан да ол тілімізде айрықша көпшілігі негізінен бір затты екінші затпен ұқсастыру, метафоралық теңеу негізінде жасалынады. Өсімдік атауларының екінші сыңарлары көбінесе оны не нәрсеге теңеп, салыстырып тұрғанын көрсетеді. Мысалы, атқұлақ, балқарағай, итмұрын, қазтамақ, қойбүлдірген, түйетабан және т.б. екі сөздің бірігуінен жасалған өсімдік атауларының бірінші сыңары көбінесе төрт түлік мал атаулары болып келеді. Тілімізде бірінші сыңары көбінесе түрлі аң атауларының атымен келетін өсімдік атаулары көп ұшырасады: аюбадам, бөріқарақат, түлкіқұйрық, елікшөп, киікоты, суыроты. Сол сияқты бұғы-маралға байланысты атаулар да кездеседі: маралоты, маралқурай, маралшөп. Мұндай өсімдік атауларының көбінесе екінші сыңарлары бейне ретінде алынады, ал предмети: бұғы, марал т.с.с. сөздер болып келеді. Олардың бірінші сыңарлары екінші компонентті айқындап, анықтап тұрады.

Өсімдік атауларының уәждемелері де әр түрлі. Өсімдік атаулары оны азық қылып жейтін аңдарға, жан-жануарларға байланысты және де дәміне, бір нәрсеге ұқсастығына, түсіне, өсетін жеріне байланысты.

Қазақ тілінде бұғы-маралға қатысты төмендегідей өсімдік атаулары кездеседі: маралшөп тамыры, маралоты, маралқурай, маралқұлақ, бұғы мүгі немесе бұғы қынасы, көкемарал не киікоты, марал балдырған, бұғымүйіз, маралжусан.

Бұғы-марал атаулары күрделі өсімдік атауларының, көбінесе, біріккен сөздердің бірінші сыңарында кездеседі. Мысалы, бұғымүйіз, маралоты. Маралоты – сарғалдақ тұқымдас ақсары түсті ұсақ гүлді, тік сабақты көпжылдық шөп тектес өсімдік. Түр-түсіне байланысты сары маралоты, жалған күлте маралоты, бұйра маралоты деп аталады. Ол улы өсімдік. Маралоты шөбінің кейбір дәмі ащы түрлерін мал жемейді. Маралоты, киікоты лексемаларының құрамындағы екінші сыңарлары – от сөзінің мән-мағынасы анық. Азық дегенді білдіреді, демек, маралоты – маралдың азығы болса, киікоты - киіктердің қорегі. “Малшылық кәсіпке байланысты қазақтар жер бетінің түгіне, әсіресе, мал азығына қажетті шөптерге ерекше мән беріп, оларды жан-жақты таныған. Неше алуан шөп тектес өсімдіктерді әртүрлі қасиетіне қарап-ақ от, боз от, жасық от, көк от, қара от деп бірнеше топқа бөліп қарайды. Ақ от – тұщы шөптердің жалпы атауы. Қазан ұрып, күздің ақ жауынына шайылған күзеудің шөбі. Жылқы малының сүйіп жейтіні – бидайық, бетеге, қоңырбас,

ебелек, изен сияқты шабындық шөптер – боз от. Қара от жусан, көкпек, баялыш, кекіре, мия, соран, теке сақал, итсигек т.б. ащы шөптердің жалпы атауы. Ал көк от – көктемде көгеріп, құлпырып тұратын көк балауса, көкқорай шалғын, көк майса, көрпекөк іспетті шөптердің жалпы атауы” [2;122]. От лексемасына байланысты атты отқа қойдым, жердің оты қашты, отын оттап, суын ішті, атын оттатты, оттан қалды, әр айдың оты басқа т.с.с. фразеологизмдерге Ш.Сейітованың жұмысында жан-жақты талдау беріледі. Жоғарыдағы мысалдардан бұғы-маралға қатысты өсімдік атауларына тек бұғы және марал сөздерінің ғана ұйытқы болып келетіндігі байқалады. Бұғы-маралға қатысты басқадай сөздер өсімдік атауларында кездеспейді. Киікоты, көкемарал атауларына қазақ тілінің сөздігінде жеке реестр сөздер ретінде анықтама берілген. Біздіңше көкемарал киікоты лексемасының жалпыхалықтық атауы болуы мүмкін.

Ал маралшөп тамыры – аралас тәсілмен жасалған атау. Маралшөп тамыры – тау басында жабайы өсетін көпжылдық шөп тектес өсімдік. Тамыры қысқа, ірілеу, шашақталған. Бұғылар күз, көктем айларында бұл өсімдіктің тамырын қазып жейді, сондықтан оны маралшөп тамыры деп атайды. Оның маралдың жүйке жүйесін тыныштандыратын, қан қысымын көтеретін қасиеті бар. Маралшөп тамыры – тұтасымен алғанда тіркестіру тәсілімен жасалған. Бұл күрделі атаудың бірінші компоненті сөзқосым тәсілімен жасалған біріккен сөз. Марал және шөп сөздері өздерінің әу бастағы дыбыстық құрамын толық сақтай отырып, біріккен. Аталған лексеманың мәні – марал жейтін шөптің тамыры.

Маралшөп тамыры атауының шығу тарихына байланысты ел арасында бір қызықты аңыз-әңгіме тараған. Қар қалың жауған қыстан кейін бір аңшы биік таудан маралдың бұқасының ізіне түседі. Жануар әбден зорығып, ілбіп келе жатады. Аңшыға оны атып алудың ешбір қиындығы жоқ еді. Бірақ бұғының оғаш қылығына ол аң-таң қалады. Тұяғымен жерді теуіп-теуіп жеберіп әлдебір қурап қалған ұзын сабақты шөптің тамырын жеген бұғы өріс қуалай жайыла береді. Кәрі бұғының сыртынан ұзақ қадағалаған аңшы өзінің көз алдында оның әл жинап, тыңая бастағанын байқайды. Арада бірнеше күн өткенде жануар адам танымастай өзгеріп, өзінің бір кездегі күш-қуатын қайта тапқандай ойнақтап шыға келеді. Аңыздың айтуынша, аңшы бұғыны аяп атпай, әлгі шипалы тамырды көп етіп жинап алады да, оны маралшөп тамыры деп атайды.

Бұғы-маралға қатысты күрделі өсімдік атауларының көп жағдайда бірінші компоненттері бұғы-марал атаулары, ал екінші сыңарлары өсімдік атаулары болып келеді: бұғы мүгі, маралжусан, маралқурай. Ал кейде екінші сыңарларына от, шөп, тамыр т.с.с. жануарлар азығының жалпы атаулары негіз болады: маралшөп тамыры, маралоты. Енді бір топ өсімдік атауларының екінші сыңарларына бұғының дене мүшелерінің атаулары арқау болған: бұғымүйіз, маралқұлақ. Бұлар өсімдікті бұғы-маралдың дене мүшелеріне ұқсату арқылы жасалған

атаулар. Бұлардың барлығы да бейнелеу арқылы, яғни бір затты екінші бір затпен салыстыру арқылы жасалып тұр. Бәрінің де берер мағынасы түсінікті. Қазақ тілінің сөздігінде маралқурай, маралқулақ, маралшөп тамыры, марал балдырған атаулары кездеспейді. Маралқулақ, маралқурай – синоним сөздер. Ғылыми тілдегі баламасы – лобель тамырдарісі (чемерица Лобель). Ал марал балдырған – марал жейтін балдырғанның бір түрі. Осы атауға ұқсас өсімдік атауларының ішінде елік балдырған, аю балдырған, сасық балдырған және т.б. [3; 322].

Э.В.Севортян өзінің “Түркі тілдерінің этимологиялық сөздігінде” балдыр, балдырған сияқты көпшілік түркі тілдеріне ортақ бірқатар өсімдік атауларына этимологиялық талдау жасап, олардың түп төркіні – көне түркі тілі екендігін айтады. Автордың зерттеуінше, балдыр, балдырған сияқты өсімдік атаулары тіліміздегі балауса, балғын, балқаш, балшық, балық сөздерімен түбірлес. Бұл сөз көне түркі тілінде “дымқыл, сулы” деген мағынаны білдірген Демек, балдыр, балдырған, балауса, балғын лексемаларының ортақ мағынасы – жас, жаңа жетіліп келе жатқан, жасыл (көк). Бұдан шығатын қорытынды – марал балдырған лексемасының мағынасына дымқыл, сулы жерге шығатын, үлкен жапырақты, қуыс сабақты өсімдік және марал сүйіп жейтін шөптесін өсімдік деген семалар енеді.

Бұғы мүгі (бұғы қынасы) – тундрада, торфты,

батпақты жерлерде кездесетін сұр түсті майда бұта. Шығыс Қазақстанда бұғы мүгінің жасыл түстісі кездеседі. Ол негізінен тасты, сулы жерлерде өседі. Бұл шөп бұғылардың негізгі азығы болғандықтан да болса керек, бұғы мүгі атанып кеткен.

Қорыта келе, қазақ тілінде өсімдік атауларының синтаксистік сөзжасамы өте өнімді, сол сияқты бұғы-маралға қатысты өсімдік атауларының басым бөлігі синтаксистік тәсіл арқылы жасалған. Қазақ тіліндегі бұғы-маралға қатысты өсімдік атаулары толығымен сараланып болған жоқ. Олардың мағыналарын ашу, көркем мәтіндегі, тілдегі қолданысын, әдеби, жалпыхалықтық баламаларын анықтап, зерттеу сөздік қорымыздың толығына өз үлесін қосары анық.

1. Қалиев Б. Қазақ тіліндегі өсімдік атаулары. – Алматы: Ғылым. – 1988. – 160 б.

2. Сейітова Ш.Б. Өсімдікке байланысты тұрақты тіркестердің этнолингвистикалық сипаттамасы. Фил. ғыл. канд. ғыл. дәр. алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы. – 141 б.

3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1978ж.

4. Иващенко А.А. Қазақстанның өсімдіктер әлемі. – Алматы: Кітап, 2004.

В данной статье рассматриваются семантико-грамматические особенности названий растений, связанных с названиями животных «марал» и «олень».

The article considers the semantic and grammatical peculiarities of the words denoting plants connected with the name of the animal «maral» and «deer».

Ж. Қ. Ибраева

САЯСИ ЛИНГВИСТИКАНЫҢ ПӘНАРАЛЫҚ МӘРТЕБЕСІ ТУРАЛЫ

Қазіргі лингвистика толық мультипәнділігімен сипатталады. Бұдан басқа лингвистиканың ерекше қасиеттері оның экспансионизмі (лингвистикалық ізденістер саласының кеңеюіндегі үрдіс) және функционализм болып табылады, яғни тілді іс-әрекетте, дискурста, өз қызметін жүзеге асыру барысында қарастыру. Ғылыми зерттеулердің басым көпшілігінде орталық назарда адам, тілдік құбылыстарды жан-жақты талдау үшін жіберу нүктесі ретінде тілдік тұлға тұрғандықтан лингвистиканың бұл қасиеттерінің барлығы көптеген шектес бағыттарды тудырады. Қазіргі тіл білімінің мұндай өзекті интегративті бағыттарының бірі, атап айтқанда, саяси лингвистика. Ал саяси лингвистиканың негізгі зерттеу нысаны саяси коммуникация болып табылады. Ол қазіргі ғылымда сөйлеу әрекеті түсініледі, қандай да бір идеялардың насихаттауға, елдегі азаматтарға эмоционалдық әсер ету және оларды саяси әрекеттерге оятуға, қоғамдық келісімге келуге, қоғамдағы көп көзқарастар жағдайында әлеуметтік-саяси шешімдерді түсініп, негіздеуге

бағытталған. Саяси коммуникация мүдделерінің аясына саяси ақпаратты беруді ғана емес, сондай-ақ коммуникативтік іс-әрекет үдерісінде саяси ақиқатты қабылдап, бағалауға қатыстының барлығын да жатқызу керек.

Саяси коммуникацияның негізгі қызметі – коммуникативтік іс-әрекетті қолдана отырып, саяси билік үшін күресу: саяси коммуникация билікті бөлуге (сайлау, тағайындау, қоғамдық пікір тудыру және т.б. жолдар арқылы) және оны қолдануға (заңдар қабылдау, жарлықтар, қаулылар шығару және т.б.) тікелей немесе жанама ықпал ете алады. Саяси коммуникация саяси ақиқатты көрсетеді, онымен бірге өзгеріп, оның қайта құрылуына қатысады.

XXI ғасырдан бастап отандық ғылымда саяси коммуникацияның тұтас теориялық зерттеулері пайда болды, бұған қоса бүгінде отандық лингвистикада әртүрлі әлеуметтік гуманитарлық пәндер тоғысында пайда болған жаңа өзіндік бағыт – саяси лингвистика қалыптасып келе жатыр. Егер әлемде, оның ішінде Батыста *тіл – билік, тіл – идеология*